

Գ Ի Ի Ղ Ի Մ Ա Ր Դ Ի Կ

II

Հ Ո Ղ Ի Յ Կ Տ Ր Ո Ւ Ա Մ Ն Ե Ր

ԳԼՈՒԽ ԱՌԱՋԻՆ

Ա

Դռնապահ Յակոբը այս անգամ էլ հաւատարիմ մնաց իրան: Ծոփափնեայ մեծ քաղաքը դեռ քնած էր, երբ նա դէն գցեց իր հնամաշ վերմակը, Աստուծու անունը տուեց բարձրացաւ, նստեց ու իսկոյն սկսեց դանդաղ կերպով հագնել գուլպաները, շուտ-շուտ ախ քաշելով:

Նա քնած էր փողոցի դռների կողքին, տախտակէ նեղ ու բարձր բոյնի մէջ, որ շան բոյնից շատ չէր ընդարձակ:

Յայտնի չէր, թէ ինչու տան շինութեան ժամանակ այստեղ, դռների մօտ, մնացել էր մի ձեղք՝ երկու պատերի մէջ: Հին օրերի գործ էր, այն ժամանակ այս ընդարձակ, միայարկանի շինութիւնը ապրանքների պահեստ էր մաքսատան մօտ: Յետոյ, երբ մաքսատունը փոխուեց ուրիշ տեղ և այդ տունը, ստանալով ուրիշ նշանակութիւն, ենթարկուեց թեթև վերանորոգութեան, ուրիշ պակասութիւնների հետ պատերի այս խորշն էլ արժանացաւ ուշադրութեան: Աչքի առաջ ունենալով քաղաքային նոր օրէնքը, բայց մանաւանդ այն նպա-

տակը, որին պիտի ծառայէր վերանորոգուած տունը, կարգադրեցին, որ այդտեղ տեղաւորուի դռնապահի «սենեակը»: Մի հատ կացին էր գործել այդ բնակարանի վրայ. տաշել էր հին, անպէտք տախտակները, մի կերպ միացրել էր նրանց: Առջևի պատը համարեա ամբողջովին մի դռնակից էր բաղկացած, որի վրայ կար մի փոքրիկ քառակուսի ծակ: Բայց դա լոյսը ներս թողնելու համար չէր—աւելորդ էլ կը լինէր մի այդպիսի փորձը, քանի որ ցերեկն էլ այդտեղ տիրում էր նեղ, ամեն կողմից չըջափակուած խոռոչի մթութիւնը: Քառակուսի ծակը դռնապահութեան աչքն էր՝ գնացող-եկողին տեսնելու համար:

Վեց տարի էր արդէն, Յակոբը նայում էր այդ աչքից, նայում էր բարեխղճութեամբ, երբէք չը մոռանալով որ հոգաբարձու Մաթոս աղան դրա համար է ամեն ամսի վերջին իննսուութի փող տալիս նրան:

Չը նայած թանձր խաւարին և գիշերային ամայութեան, զգաստ պահապանը մի վայրկեան էլ չը կասկածեց, որ ժամանակ է, պէտք է ոտքի ելնել, ծառայել: Ո՛չ մի ժամացոյց չէր կարող այնպիսի վստահութեամբ վճռել որ, այո՛, ժամանակ է:

Եւ Յակոբը ինչ գործ ունէր ժամացոյցի հետ:

Դեռ գիւղումն էր նա, դեռ կարմրաթուշ երիտասարդ, երբ սովորեց աչք բաց անել ճիշտ այս ժամին: Մի փոքրիկ, բայց խիստ վառվռուն աստղ լուսաբացի մօտ գալիս, կանգնում էր երդից վերև, սկսում էր պսպղալ մի առանձին աշխոյժով, կ'ասես կայծեր էր ցայտում: Չայն ու ծպուտ չունէր գիշերային սիրուն ժամադիրը. բայց Յակոբը միշտ իմանում էր, որ նա եկել է. կարծես երդից ներս կաթող շողերը ընկնում էին նրա ծոցը, քսւում էին նրա աչքերին, վեր կացնում: Ու Յակոբը իր գիւղում ստացաւ ժիր տղամարդի անուն:

Նա սովորեց իր առաւօտեան աղօթքը, որ մի հատ ձայն էր, մի հատ «Աստուած»: Այս ձայնը և այն աստ-

ղը տանում էին նրան դէպի դաշտ, դէպի անտառ։ Եւ չը գիտէ նա՝ շատ են եղել այն օրերը, երբ աստղը անցնում էր երգի միւս կողմը, իսկ ինքը շարունակում էր անկողնում մնալ։ Միայն հիւանդութիւնն էր կարող նրան այդպէս կապել տան մէջ։ Բայց հիւանդութիւնը — սուտ չէ ասուած — սիրում է ծոյլերին. Յակոբը համարեա միշտ առողջ էր։

Բ

Վաղուցուայ բան է դա. կամուրջի տակով որքան ջուր կը լինի անցած այդ ժամանակից։ Այժմ Յակոբը սպիտակ մազեր ունի և հեռու է իր երգից ու սիրուն աստղից։ Բայց չէ մոռանում նրանց։

Ուրախ, գեղեցիկ յիշատակները չեն, որ դրել են նրա սրտի մէջ այդ բարձր, սպիտակ երգը և պսպղուն աստղը։ Յակոբը այժմ շատ քիչ ունի իր մէջ այդպիսի յիշատակներ, թէ և լաւ օրեր էլ շատ է տեսել և Աստուծուն շատ է փառք տուել։ Բայց ուրախութիւնը շատ է վաղանցուկ, շատ է դիւրահալ։ Վիշտը, սուր ու անդութ վիշտն է խիստ ուխտապահ, անմեռ. նա կրակ է, որի մէջ չիկանում են տունը, հայրենիքը և այդպէս դրոշմում են սրտի խորքում։ Ով վիշտ պատճառել գիտէ, նա չէ կարող մոռացուել։

Իսկ Յակոբի երգի տակ գիւղական արտասունք շատ էր թափուել։ Երկու անգամ մահը քանդեց այդ տունը, տանելով երկու տղամարդ եղբայրներին, երկու այրի և մի խումբ որբիկներ թողնելով Յակոբի շինքին։ Պէտք էր դիմանալ — այսպէս էր հրամայում երգը. իսկ նրանից բարձր կանգնած աստղը ժպտում էր և ասում, որ ինքը գիտէ, թէ ինչպէս կարելի է դիմանալ։ Աշխատութիւն... Յակոբի մէջքը պողվատ էր և ահագին երգը պահուեց նրա վրայ։ Մեծացրեց որբերին, ամուսնացրեց, բաժանեց իրանից։

Առանց այդ էլ դիւղը սակաւահոգ էր. բաժանելուց

յետոյ շատ քիչ բան մնաց Յակոբին: Իսկ գիւղական երգը... Ինչից ասես, որ նա չը վրասուի: Չմեռը քիչ ձիւն է գալիս—ցաւ է. անժամանակ ցուրտ, գարնանային անշափ անձրևներ—դարձեալ ցաւ: Երաշտ, կարկուտ, մոսկ, ժանգ, մորեխ—ոչ ոք այդ պատուհասներից չէ պաշտպանում գիւղի մարդուն: Եւ ինչ կը լինէր այդ մարդը, եթէ գիշերը աստղեր չը փայլէին նրա երկնքում ու աշխատելու ճանապարհ չը ցոյց տային:

Աշխատողը մարդն է, տուողը—Աստուած. Յակոբը մանկութիւնից գիտէր, որ այսպէս է: Բայց այժմ չը գիտէր, թէ ինչո՞ւ Աստուած իրան քիչ է տալիս: Երկրնքի փորձանքները շատացան: Մի տարի նրա երգը ծանրացաւ, այլևս չէր պահուում նոյն իսկ պողպատի մէջքի վրայ. փլուում էր, Յակոբը այլևս տուն չը պիտի ունենար: Հեշտ էր այդ իմանալ և կանգնել:

Յակոբը չը կանգնեց, նրան յայտնի էր պապերի բացած ճանապարհը: Մի նեղ, բայց բաւական բանուկ կածան էր դա, որ կոչւում է անճարի ճամբայ և գիւղի բոլոր տներից տանում, հասցնում էր Սարուի շէմքին: Յակոբն էլ դնաց—նա վերջինը և առաջինը չէր: Եւ Սարուն նրան էլ լաւ կնքեց... Իր պինդ ուսերով, իր պողպատի մէջքով նա մտաւ Սարուի անդուծ տոկոսների տակ:

Առժամանակ լաւ էր, երգը պահուեց: Բայց շատ կարճ էր այդ ժամանակը: Դարձեալ երերուն է երգը, պատահարների խաղալիք: Էլի քայքայուել սկսեց և ինչպէս... Այժմ նրան փրկել չէր կարելի—Յակոբը այդ տեսնում էր իր աչքով: Միակ սրտացաւը էլի աստղն էր. անփոփոխ էր նրա ժպիտը, դարձեալ ասում էր, թէ աշխատել է հարկաւոր: Բայց ո՞չ, այժմ աստղն էլ մոլորուած էր: Աստուած մի հատ մէջք է տուել գիւղացուն և մի հատ երգ է դրել նրա վրայ: Իսկ Յակոբը երկու երգ էր չալակել. առաջինը և գլխաւորը Սարուինն է—մի ամբողջ սար, և նա տրորում էր երկրորդին, որ Յակոբին էր պատկանում: Մի կմախք էր մնա-

ցել այս վերջինից. նիհար կողերը բաց, ցնցոտիները բամուռն տուած, լալկան, քաղցած...

Հեղեղները, երկրաշարժը, հրդեհն չէին խեղճ երդը տապալում: օրպէսզի կարելի լինէր յոյս ու հաւատ պահել: Մարդու երդը մարդու ձեռքով էր քանդւում: Ինչ ճար դրա դէմ...

Եւ ահա ծերունին այդ աւերակների մէջ թողեց ութը տարեկան իր մինուծար արու որդուն, Աստուած կանչեց ու արաւ այն, ինչ անում էր նրա օրն ընկած ամեն մէկը:

Մի առաւօտ նա վեր կացաւ, բայց տանից մենակ չը դուրս գնաց: Նրան հետեւում էին կինը, տղան, երկու աղջիկները: Ամենքը լաց էին լինում: Աղբիւրի մօտ բաժանուեցան, չը համարձակելով միմեանց մի խօսք ասել. թռչունները դեռ չէին վեր կացել և խուլ հեկեկանքներն էին ջրի ձորի վաղորդեան ձայները: Յակոբը քայլեց դէպի սարը. յետ նայեց, տեսաւ իր երդը, երեսին խաչ հանեց. պարզ երկնքից ժպտում էր աստղը: Այս անգամ շատ էր հեռու Յակոբի ճանապարհը և պսպղուն առաջնորդը ուղեկցեց նրան մինչև մեծ անտառի սկիզբը. այդտեղ նա կորաւ, արեւը ծագեց: Նոյն օրը երեկոյեան Յակոբը բաւական հեռու էր, օտար երկնքի տակ. նայում էր նա երկնքին և չէր կարողանում որոշել թէ որ կողմում մնաց իր գիւղը:

Գ.

Նա տանում էր իր երգի արտասունքները, Մարուի սատանայական հաշիւները և մի պատուէր, հեկեկանքների մէջ թաթախուած մի բառ—«չը մոռանաս»: Այդպէս էր ասում նրա կինը: Մոռանալ... Այս խօսքը վեց տարի այրում էր նրան: Վեց տարի կծկուած այս շնաբոյնի մէջ, լուռ, կորած, հնազանդ:

Հինգ կամ վեց ամիսը մի անգամ մի կտոր ճիւղ տած թուղթ էր գալիս տանից: Մի քանի հատ տող,

բայց Յակոբը որոնում էր նրանց մէջ մի ահագին պատմութիւն: Կարծում էր թէ իւրաքանչիւր գիծը մի-մի պատասխան է այն անթիւ հարցերին, որոնք ամեն օր խեղդում էին նրան: Եւ վազում էր մի կարգացող գըտնելու. երբ գտնում էր, աղաչում էր նրան իր հետ մի առանձին անկիւն քաշուել, մի այնպիսի տեղ, ուր ոչ ոք չէր խանգարի, ուր միայն նամակը կը խօսէ: Ապա մէջքը պատին էր տալիս, ամբողջապէս լսողութիւն էր դառնում, պատրաստ երկաւր, երկաւր խօսելու իր սիրելիների հետ: Բայց գիւղից եկածը սովորաբար այն էր, որ ամենքը ողջ են, առողջ, բարեկեցիկ են անուամբ Յակոբը փառք էր տալիս, ծիծաղում էր: Բայց յետոյ, իր վանդակի մէջ, մոռանում էր ողջոյնների քաղցրութիւնը և նրա կոկորդը սեղմում էին նոյն կրակոտ հարցերը. ինչպէս են... ուտում են... պակասութիւնը, տկորութիւնը... Չէին գրում, թէ և ինքը ամեն ժամանակ այդ հարցերն էր տուն ուղարկում:

Ամեն բանի կարելի էր դիմանալ, բայց ոչ այդ անյայտութեան: Եւ Յակոբը մի կտոր սակաւախօս թղթի պակաս թողածը աշխատում էր գտնել, լրացնել իր ձեռքի տակ եղած միջոցներով: Սպասողութեան, կարօտութեան տարիները զարգացրել էին նրա մէջ այդ ընդունակութիւնը. նա երազներ էր տեսնում, բացատրում էր նրանց ու բաւականութիւն ստանում. սիրտը գործում էր և կարծես այս օտար տեղից կարողանում էր ըմբռնել այնքան հեռու թողած իրականութիւնը:

Յակոբը հասկացել էր որ մարդկային վիճակը մի է ամեն տեղ և այն, ինչ տեսնում էր նա իր աչքի առաջ, մի պարզ պատկեր էր թէ ինչ պիտի լինի իր գիւղում: Խեղճերը ամեն տեղ կան: Երբ աշխարհը լաւ է, նրանց օրն էլ լաւանում է, երբ վատ է, բոլոր տեղերի խեղճերը պիտի ջուրը թափուեն: Իսկ աշխարհի լաւութիւնն ու վատութիւնը ոչ ոք չէր կարող այնպէս շօշափել, ինչպէս Յակոբը: Տունը, ուր նա դռնապահութիւն էր անում, մի աղքատանոց էր...

Երբեմն այդ հինաւուրց, մռայլ շինութեան դռներով ներս էր մտնում գլխով թիւնը և այդ ժամանակ նրա ծանր, սովորաբար վհատեցուցիչ մթնոլորտը թեթեւանում էր, նոյն իսկ փոքր ինչ գրաւիչ դառնում: Զգացւում էր որ մերկութիւնը միանգամայն անօգնական չէ: Յակոբը մտնում էր աղքատների մօտ և նրանց համարեա ուրախ ու գոհ դէմքերից ինքն էլ խրախուսւում էր, առանց հառաչանքի թռչում էր մտքով դէպի իր տունը, ամբողջ սրտից արտասանելով. «Հօ աշխարհը չէ քանդուել»...

Աշխարհը, ճիշտ է, չէ քանդուում, բայց լաւութեան օրեր շատ քիչ է տալիս: Գլխով թեան գեղածիծաղ օրերին հետեւում էր երկար, յուսահատ մոռացութիւնը: Աղքատանոցը սրտամաշ տեսարաններ էր բաց անում իր կեղտոտ պատերի մէջ. օր օրի վրայ անփոփոխ միևնոյնը—անճարութիւն, հառաչանք, կատաղի ցաւ ու կրակ: Այդպիսի ժամանակները Յակոբը աւելի կծկւում էր, մանրանում, փակւում էր իր բոյնի մէջ, ամբողջ յոյսը դրած իր երազների վրայ, դառնում էր մռայլ ու անմատչելի, նոյն իսկ կռուարար...

Եւ սակայն աղքատանոցն էլ, հազար ու մի թշուառութիւնների այս լուռ վկան, դեռ չէր տեսել այն աստիճան զարհուրելի ցաւեր, որ մի քանի օրից ի վեր այստեղ բերին մի հեռու տեղից փախած բաղմաթիւ մարդիկ...

Սև օրեր էին գրանք ամբողջ այդ շինութեան, բայց մանաւանդ Յակոբի համար: Ասում էին թէ քրդերն են փախստականներին այդ օրին հասցրել: Եւ Յակոբը դուռն էր այդ «քուրդ» անունից. նա նոր յիշեց որ Սալուին էլ քուրդ են անուանում այն բոլոր գիւղերում, ուր ճանաչում էին նրան: Ասում էին թէ քուրդը Աստուած չունի, թէ քարը կը կակղէ աղաչանքներից, բայց քուրդը չի կակղի: Ճիշտ է, Սարուն էլ այդպէս է. Յակոբը մտաբերեց իր լալագին աղաչանքները, մտաբերեց թէ քանի քանի անգամ իր սպիտակ մազերով խոնար-

հուել էր՝ Սարուի ոտները համբուրելու, բայց նա չէր կակղում...

Այսքան էլ նմանութիւն... Ծերունի դռնապահը բոլորովին չձմել էր։ Տեանում էր իր առջև սարսափելի բաներ և լաց էր լինում, բայց իբրև ամբոխի մարդ, աւելի իր համար էր լաց լինում։ Ուրիշին տես, քո գլուխը լացիր։ Դեռ ոչ մի ժամանակ նրան այսքան իմաստուն չէր թուացել պապենական այդ խրատը։ Փախստականների բերած սարսափը հարկադրում էր նրան փախչել, գնալ իր սեփական տունը, իր երեխաներին ազատելու համար։ Խաչակապ գիւղի աջ ծայրում, քարքարոտ դառիվների գլխին, անտէր մնացած մի երդ կայ, դա Յակոբին է պատկանում։

— Էլ ո՞ր օրուայ համար ես, անդադար հարցնում էր նա ինքն իրան։

Նրա համար պարզ էր, որ չը պէտք է այլևս այստեղ մնալ։ Այդպէս էր կարծում և մշակ Խաչատուրը, Յակոբի մտերիմ խօսակիցը, որ երկու օրը մի անգամ գալիս էր աղքատանոցի աղբը իր մէջքի վրայ դրած կողովով դուրս տանելու։ Նա էլ ասաց որ ամեն մարդ պիտի իր գլուխը պահէ։ Կեանքի դառնութիւնները Խաչատուրին էլ այդպէս էին դաստիարակել։ Միթէ ամեն բան չէր ասում թէ այո՛, ամեն մէկի փրկութիւնը եսամոլութեան մէջ է։ Աղքատանոցը հազարաւոր փաստեր ունէր, բայց ամենից խոշոր, ամենից այրող փաստը այդ փախստականներն էին։ Դրանցից մէկը, մի փոքրիկ երեխայ, մեռաւ փողոցում, մի մեծ տան պատի տակ, մեռաւ քաղցածութիւնից և ցրտից։ Բոլոր մնացածներին էլ սպասում էր նոյն մահը։ Քանի օր է, նրանք այստեղ են, բայց նայող, այցելող չը կար...

Բայց այդքան հեշտ էր վեր կենալ գնալը։

Վեց տարի կոպէկ-կոպէկ փող էր հաւաքել, ուղարկել Սարուին, յոյս ունենալով թէ պարտքը, ինչ էլ լինի, կը վերջանայ. չէ որ աշխարհիս վրայ ամեն ինչ վերջ ունի։ Շատ և շատ անգամ էր նա նստում, փա-

փախը դնում կողքին և ժողովում էր իր թուաբանական բոլոր հասկացողութիւնները, որպէսզի վճռէ թէ իր հոգու գերութիւնն էլ վերջ կ'ունենայ և երբ: Տասը մատները բաւականութիւն չէին անում, և նա մի բուռը գարի էր պահում իր բարձի տակ, հանում էր, սկսում հաշուել տուածները: Թէև ամեն ընդհանուր էր, ծայրը կորցնում, թէև պարզ տեսնում էր որ միայն Սարուն կարող է ասել թէ երբ է ուզում ազատել նրան, բայց վերջին ամիսները մի ինչ-որ մութ, անորոշ հասկացողութիւն թելադրում էր նրան թէ մօտենում է այդ օրը: Եթէ հաշիւ անել չը գիտէր, գոնէ հաւատում էր որ այդպէս է: Եւ այժմ գնալ, ոչնչացնել վեց տարուայ հառաչանքները, կարօտը. նորից ընկնել Սարուն ճանկը...

Տարուբերում էր Յակոբը: Բայց ոչ երկար: Փախտականները լացացնում էին նրան, երազները երկու գիշեր խառն ի խուռն էին, խեղդող, աղմկալից: Մշակ Խաչատուրը մի անգամ էլ եկաւ աղբը տանելու և հարցրեց թէ երբ է նա գնում: Տանջուած, հիւանդոտ մարդ էր Խաչատուրը. նրա քաշած ցաւերը առանձին հեղինակութիւն էին տալիս նրա ասածներին: Յակոբը յայտնեց նրան թէ գնում է: Եւ այդ գիշերը մի երկար երազ փոխադրեց նրան հայրենի գիւղը, մտքեց կարօտած երգի տակ...

Դ.

Հին մխիթարիչ աստղի գալստեան ժամը այժմ հօբոլորովին անկարելի էր մոռանալ: Յակոբը հագաւ շորերը, նստեց ու իր երազի, իր մտքերի ետեւից ընկաւ, և ահա գործարանական քաղաքը սկսեց իր առաւօտեան համերգը:

Հարիւրաւոր սուլիչներ կանչում էին բանուորներին: Աններդաշնակ, խառնիճաղանճ համերգ, որ երբեմն հեռանում էր, բոլորովին կորչում, երբեմն էլ այնպէս

էր մօտենում, որ կարծես թէ այդ բոլոր որոտացող մեքենաները իրանց վիթխարի ծինելոյղները վերցրած՝ վազել, եկել են Յակոբի դռների մօտ։

Դրամը այդքան վաղ էր սկսում իր վիվուկը, նրա ստրուկ շողին իր սուր սուլոցներով արշալոյսը չէր փառաբանում, այլ հրամայում էր մարդկանց շտապել գործի, շաղախուել փոշու ու ցխի մէջ, մուր ու սեփական քրտինք ուտել, գոհուել։

Այս առաւօտ մանաւանդ շատ անախորժ, տանջող էին Յակոբի համար այդ բարձրագոյ հրաւերները։ Վեց տարուայ մէջ նա չը կարողացաւ մտերմանալ դրանց։ Առաջին տարին, այստեղ գալուն պէս, նա էլ դիմեց գործարանները, որ իր համար տեղ գտնէ։ Բայց անընդհատ որոտոցները, զարմանալի ձևի երկաթի կտորների պտոյտները, ծուխը, աշխատող մարդկանց իրարանցումը հէնց առաջին ըռպէից երկիւղ գցեցին նրա մէջ։ Աշխատաւոր գիւղացին, որ մենակ, գլուխը կախ, անթիւ օրեր էր անցկացրել լեռների ծոցում, սարսափեց գործարանական ժխորից։ Եւ երբ յետոյ գտաւ աղքատանոցի դռնապահի տեղը, խիստ գոհ մնաց այդ տախտակեայ բոյնից, այդ հանգարտ ու կորած անկիւնից, ուր նա ապրում էր իրան հաւասար մարդկանց հետ, ուր կարելի էր աղքատ լինել և կոպէկ դէն դնել ցաւ բռնկելու համար։

Այն օրուանից նա ինչ որ թշնամական, սպառնացող բան էր լսում սուլոցների մէջ և փառք էր տալիս իր Աստուծուն, որ ազատեց նրան այն աշխարհից, ուր մարդը հրէշ պիտի դառնայ։

Շողին սատանայի շունչն է—ասում էին բանուորները։ Եւ իրաւ, ինչէր չէր անում նա... Ահա մէկը կանչում է սարսափելի թանձր ու խռպոտ ձայնով, կարծես մեքենան այդպէս պատռում է իր երկաթէ կոկորդը որպէսզի քաղցր քնի մէջ թաղուածին էլ վեր կացնէ. միւսը բարակ է, գուարթ, նոյն իսկ գեղգեղուն, մի ուրիշը միջակ ձայն ունի և կարծես ոռնում է։ Շատ են

սուլոցները. մէկ համախմբւում են, ձայն ձայնի են տալիս, մէկ բաժանւում են միմեանցից. մէկը կտրւում է, մի ուրիշը նոր բարձրացնում իր ձայնը, բայց միշտ նոյնը — խստապահանջ, անողորձ:

Այդպէս է գիւղը: Այնտեղ էլ լսասացին վեր է կենում եռուն, աշխատաւոր կեանքը. այնտեղ էլ լուռ չէ այս ժամը: Զարթեցնող, տանից դուրս քաշող սուլոցների փոխարէն այնտեղ ծառերն են, որոնք ծառերի, պատերի վրայից խելացնորի պէս ճղվղում են. բայց նւրանց կոկորդի մէջ ոչ հրաման կայ, ոչ սպառնալիք: Ազատ է գիւղացին իր աշխատանքի մէջ. անում է իր համար, սուրբ է գործը. մի կտոր հաց ծոցն առած, աչքերը երկնքին՝ գնում է նա իր վար ու վաստակի ետեւից:

Գեղջկական հպարտութիւնը շատ անգամ էր Յակոբին հարց տուել թէ կարելի է այս տեղը փոխել այն տեղի հետ. ու միշտ պատասխան էր ստացել թէ չէ կարելի: Թող ինչ ուզում է լինի. թող այս բոյնի մէջ նստելը նոյն իսկ այնքան հրաշագործ լինի, որ Սարուի պահանջները մի քանի ամսում կարելի լինէր կատարել, վերջացնել նրա հաշիւները առանց սակարկութիւնների, այնպէս, ինչպէս այդ քուրդն էր կամենում: Բայց և այդպէս, այնտեղի մի բուռն սև, պարարտ հողը, մի թուփ ծաղիկը, մի շալակ անուշահոտ կանաչ խոտը, մի փնջակ լեցուն հասկը մեղք ու կրակ կը լինէր փոխել այս բոլոր սուլոցների, աղմուկների հետ...

Այժմ մանաւանդ ուժեղ են, ձգողական են հայրենի հրապոյրները: Մահուան հոտ է փչում այս հին տանից, ուր վեց տարի ապրել էր Յակոբը. առաջ էլ այդտեղ մեռնում էին մարդիկ, բայց այժմ բոլորովին ուրիշ բան է: Մի մեծ խումբ մարդիկ եկել են այստեղ որ իմաց տան թէ որքան հեշտ է մեռնելը. մէկը փողոցում մեռաւ քաղցածութիւնից, միւսը հոգեվարքի մէջ է, երրորդը նրա ետեւից է գնում, իսկ ամենքը ասում են թէ ոչ ոք չի մնայ այստեղ, ոչ ոք չի ազատուի մա-

հից։ Կենդանի դիակները ահ էին ազդում ծերունի դռնապահին, մեռնելու ահ։ Մեռնել այստեղ, այս աղերի, այս չոր հողերի մէջ, հեռու գիւղի աղբիւրներից, ծառերից ու սարերից... Ո՛չ, չորս օրից յետոյ լրանում էր ամիսը. Յակոբը ստանում է իր ինն ուսուրլին ու փախչում է...

Փախչել, այո՛. դրա մէջ այժմ մի սքանչելի հրապոյր կայ։ Եւ այդ չորս օրերը համարելիս, որքան ատելի էին գործարանների ձայները։ Նրանք, կարծես ասում են Յակոբին որ նա չի գնայ, որ իրանք չեն թողնի գնալ. հազարաւոր այդպիսի մարդիկ կան, որոնք օրեր ու ժամեր են համարում որ գնան, փախչեն. բայց ո՞վ է նրանց արձակողը։ Շոգին փող է աշխատում, սարսափելի լուծ գնելով այն մարդկանց վզին, որոնք իր ճանկն են ընկնում, կապում է ու կաշկանդում։ Նրան հարկաւոր են շատ գերիներ, շատ զոհեր...

Սուլոցները վերջացան։ Ահա թանձր ու խռպոտ կոչիւնը կտրուեց, թողնելով ակննջում մի ինչ որ առաձգական, շշմեցնող «հա»... Նա հաստատում էր իր բոլոր ընկերների ասածը։ Բաց չէն թողնի...

Յակոբը հրեց իր դռնակը, նայեց դրսին. ամեն ինչ իր տեղն էր։ Բայց առաւօտը ոչինչ փոփոխութիւն չէր խոստանում։ Դարձեալ անլոյս ցերեկ՝ կապարեայ ամպերի միապաղաղ տարածութեան տակ. դարձեալ տկուր ու լալկան աշնանավերջը։ Յուրտ էր։ Բայց ամենից անտանելին էլ կար. — դարձեալ նոյն ահեղ քամին, որ փչում էր հիւսիսից։

Ե

Օրը բացուեց — անէծքների, տրտունջների չորրորդ օրը։

Անիծւում էր հիւսիսը. բայց հիւսիսը այնպիսի պատուհաս չէր ուղարկում, որ խղճահարուել իմանար։ Քամին չորացրել էր ամպերը, երկնքին կպցրել, իսկ

ինքը քերում, մաղում էր շրջակայ փխրուն բլուրները, ամբողջ հողակոյտեր բարձրացնելով՝ դէս ու դէն էր շարժում: Անձրևի կամ ձիւնի տեղ չէր մնացել. օդի մէջ շառաչում, գալարում էր փոշու սոսկալի բուրբ: Նա թռչում էր դէպի բարձր, ամպերին էր հասնում, յարձակում էր դէպի ցած—և ահագին քաղաքը յուսահատ ճռնչում էր, հեծեծանքներ արձակում, կարծես երերում էր կատաղի յորձանքների մէջ:

Փողոցները դատարկ էին: Միայն անհրաժեշտութիւնից ստիպուածներն էին դուրս գալիս տանից: Ոտով գնացողներին քամին ճխտում էր, կուշ ածում, քշում էր իր առաջ, ծակոտում էր իր բիւրաւոր ցուրտ ասեղներով, ծեծում էր իր մանրիկ քարերով և խոշոր աւազահատիկներով: Եւ անհրաժեշտութիւնը միայն հասարակ մահկանացուների վրայ չէր ծանրացած: Արդիւնագործական հոգին այսպիսի օրերում էլ անքուն էր, և շուտով լոյս ընկան նաև տնային կոկիկ ու մաքուր կառքերը, որոնց մէջ նստած էին դրամական առիւծները և վագրերը:

Գործ և գործ... Նա եռում էր օր ու գիշեր, այստեղի միակ հասկանալի, ամենակարող աստուածութիւնը, որ իր մոլեռանդ երկրպագուներին էր միայն ժըպտում, որ երբէք յետ չէր վերցնում իր հրամանները, որի վարձատրութիւնն էլ, պատիժն էլ անողորմ էին: Գործ... Նա արհամարհում էր ամեն ինչ, որ չա՜հ չէ. նա ամբողջովին ոսկի էր. իսկ ոսկին անհուն ախորժակ է, մրցութիւն, պատերազմ ատամներով, ճանկերով, հոգիներով...

Եւ քամին, այս կեղտոտ, պլոկուած ծովեզերքի հին տէրը, կարծես կատաղած էր դեղին ագնիւ մետալի վրայ, որ համարձակուել էր փորփորել նրա անապատները, վիթխարի ապարանքներ էր կանգնեցրել ու բնակեցրել էր դրանց մէջ մէկը միւսից խոշոր առիւծներ, մէկը միւսից կատաղի վագրեր: Կարծես այդքան հրաշքներ ստեղծած ոսկին ծաղրելու, ոտնակոխ անելու հա-

մար էր քամին իր հողային ամպերը մոլեգնաբար խփում վեհափառ պալատներին, մանր փոշի էր ներս մաղում նրանց պատուհանների ճեղքերով և իր հեծկտանքներով, իր տխուր մրմունջներով կամ սպառնալից սուլոցներով թունաւորում էր այդ փարթամ յարկերի տակ ծաղկած կեանքը:

Իայց նրան արհամարհում էին: Ամեն ինչ զոհ, նահատակութիւն է պահանջում, և ոսկին ամենից շատ ու ամենից մեծ իրաւունքով: Իզուր էր փքում ծովափնեայ անապատի հին նահապետը. առիւծներն ու վագրերը չէին կարող չը կատարել իրանց սովորական այցելութիւնները: Առևտրական և բանկային հաստատութիւնները բաղաքի կենտրոնում էին, այդտեղ էլ պտւում էին նրանց կառքերը: Եւ միանգամայն օտարոտի ու տարապայման երևոյթ էր ներկայացնում այն սիրուն փակ կառքը, որ անակնկալ կերպով սլացաւ անցաւ քաղաքամէջից, հեռու թողնելով լայն փողոցները, գեղեցիկ տներն ու մեծ խանութները:

Անհաւատալի էր թւում թէ նա իր կամքով է բռնել այդ ուղղութիւնը: Քամին էր, կարծես, այդպէս տանում. թւում էր թէ քամուն, վերջապէս, աջողուել էր խել առիւծներից մէկին և այժմ քշում էր նրան որ ծաղրէ և ցոյց տայ թէ նոյն իսկ մի զոյգ ամեհի ձիաները իրանց խոշոր ու յաղթանդամ կառավարի հետ չեն կարող դիմանալ իր վայրենի ոյժին:

Մի՞թէ այդպէս չէր: Պապղուն, մաքուր կառքը մրտաւ աղբատների թաղը, ուր այլևս աւելորդ բաներ էին արտաքին բարեկեցութեան նշանները: Դա հարուստ քաղաքի մի կեղտոտ ու ցաւազար վիժուածքն էր: Սալայատակած փողոցներ չը կային, կառքը օրօրում էր խորդ ու փոսերի մէջ և նրան զարմանքով նայում էին երկու կողմից շար ընկած փողրիկ ու մռայլ տները: Այդ խեղճերից ո՞րն էր արժանի, որ միանման սև, բարձրահասակ ձիաները կանգ առնէին նրա առջև— Ըստ երևոյթին, ոչ մէկը: Չորս անիւները և ութ

սմբակաները խրուում էին փափուկ, փռիացած հողի մէջ, դեղին թանձր քուլաներ էին բարձրացնում, որոնց իսկոյն յափշտակում էր քամին և ոլորելով, թափում էր փայլուն կառքի, ժայռի պէս իր տեղը նստած կառավարի և սքանչելի ձիւներէ վրայ, խփում էր հայելանման դռնակներին:

Արդէն երևում էր դատարկ դաշտը, ուր ընակում թեան հետք չէր նկատուում... Բայց կառքը քաղաքից դուրս չը գնաց: Մի երկու անգամ էլ ծռուեց, մտաւ կողմնակի փոքրիկ փողոցներ և, վերջապէս, կանգ առաւ Յակոբի դռների առջև:

Կառավարը ձեռքի մի շարժումով բացեց դռնակը, դուրս եկաւ սամուրի մուշտակի մէջ փաթաթուած մի տիկին: Քամին իսկոյն յարձակուեց նրա թաւշեայ գլխարկի փետուրների ու ծաղիկների վրայ. բայց տիկինը երկու ձեռքով արիաբար պաշտպանուեց թշնամուց և արագ քայլերով, վազէ վազ, ներս ընկաւ:

Կառքը շուռ եկաւ, երեսը դարձրեց դէպի քաղաքը, և մնաց սպասելու:

2

Դռնապահի արկղաձև պահականոցի առջև տիկնոջը սպասում էր խիստ անախորժութիւն: Ոչ ոք չը կար, ոչ ոք այդտեղ չէր սպասում նրան: Նա կանգնած մնաց, նայում էր, չը գիտէր ինչ անել:

Առաջին անգամն էր նա տեսնում այդ ընդարձակ, սևացած, անունով և տեսքով անբախտ շինութիւնը, որ իր հաստ ու ամուր պատերով, նեղլիկ պատուհաններով մի հինաւուրց բերդ կամ երեսի վրայ թողած բանտ էր յիշեցնում: Բայց առաջին անգամ տեսնելը չէր նշանակում թէ տիկինը չը գիտէ որ փաթեմ քաղաքը առանց մարդասիրութեան չէ: Այս արդիւնազործական իրարանցումների մէջ, փողի, բախտի չշմեցնող աղմուկների մէջ, վեր բարձրացողների և ցած գլորուողների

տենդային ժխտի մէջ, վաղուց թափառում էր և մի միաք, որին շատ անգամ աջողուում էր ներս մտնել ոսկէզօծ ապարանքները, խօսք ու զրոյց բարձրացնել այնտեղ։

Դա բարեսիրութեան գաղափարն էր։

Մի ժամանակ, երբ այս քաղաքը դեռ նահապեկան հասկացողութիւնների շրջանումն էր, բարեսիրութիւնը կատարուում էր հոգի փրկելու, արքայութիւն ժառանգելու համար։ Այդ ժամանակ էլ հին մաքսատան մօտ կառուցած շինութիւնը՝ ապրանքներ տեղաւորելու փոխարէն՝ սկսեց խեղճ, անտուն աղքատներ պատըսպարել։

Բայց փոխուեց ժամանակը։ Գործարանները զարգացան հսկայական քայլերով, ոտի տակ տալով նահապետական բոլոր կարգերն ու մոքերը։ Աշխարհի բոլոր կողմերից արգինագործութիւնը կրթուած մասնագէտների մի մեծ քանակութիւն քաշեց դէպի իրան. թռան, եկան այդ կրթուածները, միացան փողի հետ, և գիտութիւնը աւելի ևս անողոք դարձրեց մրցութիւնը, ընդարձակ հեռանկարներ բացեց հարուստների և հարստացողների առաջ։

Կերպարանափոխութիւնը կատարեալ էր. նոր կրօն իշու հրապարակ, դրամական առիւծներն ու վագրերը մեծանում էին օրերով, նոյն իսկ ժամերով։ Հնութիւնը իր ժամպատարագների, իր գրօշանոց ողորմութիւնների և երկնային տենչերի հետ քաշուեց հեռաւոր, խուսանկիւններ և այնտեղից դիտուում էր ոսկու շեղջերի մէջ փայլատակող նորութիւնը—սանձարձակ բարբերի, աւարառութեան, հրէշաւոր ախորժակների իրականութիւնը...

Բարեսիրութիւնը, որ մի թշուառ աղքատանոց պահելու չափ զարգացած էր այդ քաղաքում, չօնչացաւ յեղափոխութեան մէջ. նա մ'նաց, ստանալով ուրիշ, աւելի գիտնական կերպարանք։

Այժմ ամենքին էր հեզնական ժպիտ պատճառում այն հին համոզմունքը՝ թէ մարդը աստուածների զա-

ւակ է, նրանց մարմնից և արիւնից է առաջ եկել: Ամենքը գիտէին արդէն թէ ինչ է երկիրքը, գիտէին որ մարդը աշխարհում ապրող բիւրաւոր կենդանիներից մէկն է: Բայց գիտէին և այն, որ այդ կենդանին, այնուամենայնիւ, իր բոլոր ցեղակիցներից շատ բարձր է, քանի որ զգում է իր նմանի ցաւը, գիտէ ինչպէս ուրիշին, նոյն իսկ զոհել՝ ուրիշին ապրեցնելու համար: Կային մարդիկ, որոնք քարոզում էին թէ պէտք է պահպանել այդ պատուաւոր դերքը կենդանական աշխարհում, պէտք է շարունակ ցոյց տալ, թէ մարդը հասարակական կենդանի է:

Ահա այդ քարոզը վրկեց աղքատանոցը կործանումից նոր կարգերի կատարած յեղափոխութեան մէջ:

Բարեսիրութեան քարոզը և նոր կրօնը միասին էին չրջում, միասին էլ, միևնոյն շքեղ դռներով, միևնոյն մարմարեայ սանդուղքներով մտնում էին ապարանքները: Այստեղ նոր կրօնը պատուիրում էր, թէ պէտք է զգոյշ ու սպառազինուած լինել, չը մոռանալով սեփական անձը ու նրա դրպանը, զոհեր որոնել դրանց համար: Մի-մի անգամ, պարապութեան ժամերին, երբ պէտք էր զգացւում զանազանակերպութիւն մտցնել խօսակցութիւնների մէջ, յիշում էր բարեսիրութեան քարոզը, և սա սկսում էր շինջալ, որ առիւծը, որքան էլ հզօր լինի ու բարեբախտ, մի կեղեքիչ է միայն, ստոր ու անխիղճ...

Եւ գտան, որ արդարացի է բարեսիրութիւնը, որ նրան էլ պէտք է լսել: Բայց ինչպէս: Տղամարդիկ, առիւծներն ու վագրերը, շատ էին ջղային, շատ էին յափշտակուած իրանց արհեստով. ոչ ոք չի էլ մեղադրի, որ նրանք այդպէս են: Իսկ կանայք: Հօ նրանք դրասենեակներ չունեն, բանկ չեն վազում, մուրհակներ չեն ստորագրում: Նրանց գործն է, նրանց իսկական կոչումն է ցոյց տալ մարդու միւս կողմը, այն, որ բարեսիրութեան քարոզն է ցոյց տալիս: Եւ կանայք յանձն էին առնում այդ դերը: Նրանց շնորհիւ էր, որ դռնապահ

Յակոբը մի-մի արտասանում էր հպարտութեամբ. «Հօ աշխարհը չէ քանդուել»...

Նոյն այդ հանգամանքն էր այս սարսափելի առաւօտին տանից հանել մուշտակաւոր տիկնոջը և տարել, կանգնեցրել էր Յակոբի բոյնի առաջ։ Դա հասարակական կենդանու կտտարեալ յաղթանակն էր։ Սակայն չէր կարելի ասել թէ այն ընտանիքը, որի ներկայացուցիչն էր տիկինը, նոր է դարձի եկել, նոր միայն հասկացել է թէ ինչ է մարդը։ Տոհմային մի պատմութիւն կար, որ մանաւանդ վերջին օրերը առանձին արժէք ստացաւ։ Խօսակցութիւնների մէջ այժմ մի առանձին հպարտութեամբ էր յիշատակում, որ աղքատանոցը հիմնարկողներին մէջ գլխաւորը եղել է տիկնոջ սկեսուրի մեծ եղբայրը։

Բայց ինչպէս էր, որ տիկինը անձամբ էր այցելում աղքատանոցը։

Մի քանի օրերից ի վեր տեղական լրագրութիւնը սոսկալի նկարագրութիւններ էր տալիս՝ այնտեղ պատըսպարուած փախստականների կեանքից։ Տիկնոջ ընտանիքում հիւրերը սկսեցին յաճախ խօսել այդ մասին։ Աղքատանոց հիմնող Մահտեսեանը բացի այս ընտանիքից մի ուրիշ ժառանգ չէր թողել. ուրեմն, մարդասիրութիւնն այս տան ժառանգական յատկութիւններից մէկն է և պէտք է նրան շարունակել։ Եւ տիկինը ահա եկել էր։ Բայց ո՞ւր են մնացածները։

Քառակուսի, լայն բակը իր ամայութեամբ ասում էր, որ ոչ ոք չէ եկել։ Քամին կեղտոտ շորի կտորներ, թղթի պատառներ և աղբ էր դէս ու դէն քշում։ Կամ սրբում էր, տանում, կամ մէկ էլ հանում էր անյայտ անկիւններից, խաղում էր նրանց հետ։

Այսպէս են կատարում խոստումը...

Բակի մի խոր անկիւնում, ինչ որ սեւացած սիւնի ետեւում, մի կեղտոտ, հին դուռն էր երեւում, որի առջեւ ման էր գալիս մի մեծ շուն։ Նա շուտ-շուտ մօտենում էր դռանը, հոտոտում էր տախտակները և,

ոչինչ չը գտնելով, շուտ էր գալիս ու յուսահատական, աղերսող հայեացքներ էր գցում չորս կողմը: Մերացած, մի աչքով կոյր էր այս կենդանին, աղքատ թաղի փողոցային թափառաշրջիկներից մէկը: Մի անգամ քաղաքային վարչութիւնը կոտորել էր տալիս անտուն-անտէր շներին. կոտորածից ազատուեց այս մէկը, պատահաբար մտնելով աղքատանոցի բակը: Կարծես հասկանալով որ դժբախտութեան օրերի համար է շինուած այդ տունը, նա մի անկիւն գրաւեց սեւացած սիւնի տակ, չարժանանալով ոչ դրի ուշադրութեան: Եւ ի՞նչ իրաւունքով պիտի արժանանար, երբ ոչ վնաս տալ գիտէր, ոչ օգուտ: Շունը աղքատանոցի բնակիչներից մէկը դարձաւ: Այստեղ մի բնդհանուր օրէնք կար ամենքի համար — մերթ կուշտ, մերթ քաղցած, բայց միշտ հնազանդ ճակատագրին, առանց դժգոհութեան, առանց ձայն ու ծպուտ հանելու:

Տեսնելով նորեկին, շունը առաջին վայրկեանում ոչինչ ուշադրութիւն չը դարձրեց: Ապա, կարծես քիչ մտածելուց յետոյ, գլուխը վճռականապէս շարժեց ու դանդաղ քայլերով առաջ եկաւ:

Այդ էր պակաս՝ տիկնոջ համբերութեան վերջ դնելու համար: Նա վախեց, սկսեց յետ ու յետ գնալ դէպի կառքը, նոյն իսկ կանչեց կառավարին: Բայց այդ միջոցին Յակոբը դուրս եկաւ այն դռնից, որի առջեւ հոտոտում էր շունը: Նա ձեռքում բռնած ունէր ջրի ամանը և նկատելով որ մարդ է եկել, իսկոյն վազեց դէպի իր տեղը:

Տիկինը կանգ առաւ. շունը, կարծես յուսահատուելով, որ այցելուն հեռանում է, նստել էր պատի տակ ու գլուխը դնելով գետնի վրայ, այլևս ոչ մի տեղի չէր նայում:

Է

— Մարդ կ'այ:

Յակոբը ցնցուեց այս ձայնից: Առաջին անգամն էր, որ նրա հետ խօսում էր այսպիսի մի մարդ: Զը հաս-

կացան հարցի միտքը, թէ շփոթուեց, բայց պատասխան չը կարողացաւ տալ. միայն շտապեց ալ ձեռքը կրծքին դնել և գլուխ տալ այցելուհուն:

—Այստեղ մարդիկ պիտի գային—երկու օրիորդ և երկու պարոն, բացատրեց տիկինը:

Դռնապահը նորից գլուխ տուեց, բայց այս անգամ նախ ժպտաց, —հասկանում էր:

—Նա այստեղ էի, ասաց նա, նայելով իր դռնակին.

—մի բոպէ հեռացայ, գնացի խոհանոցից ջուր բերելու...

—Ձե՛ն եկել, ընդհատեց տիկինը:

—Ձը տեսայ... չեմ տեսել... Երէկ չէ, անցեալ օրը քահանան եկաւ նոր եկածներից մէկին հաղորդելու. նա մեռնում է: Նա բոլորի անունները դեռ չեմ սովորել և հեշտ չէ սովորել. շատ են, չեն խօսում, միայն լաց են լինում...

Նա նկատեց տիկնոջ նուրբ դէմքի վրայ մի կծու անբաւականութիւն. բարակ յօնքերը մի առանձին դիւր ընդունեցին, որից Յակոբը հասկացաւ, թէ սրտաբաց շատախօսութեան տեղը չէ: Տիկինը միայն այն էր ուզում իմանալ՝ եկող եղբէ՛ է թէ ոչ: Նա մանր, հասարակ մարդու տեսք չունէր. մի ձեռքով բռնեց մուշտակի երկու փեշերը, միւսով գլխարկի ծայրը և ուղեւորուեց դէպի դուրս: Յակոբը հետեւեց նրան. և կարծես զգալով, թէ պէտք է արդարացնել այն մարդկանց, որոնք պիտի գային, բայց չեն եկել, նա ասաց.

—Եղանակը շատ վատ է. այսպիսի օրը թռչունն էլ բոյնից չէ դուրս գալիս...

Նա տեսաւ փողոցում կանգնած կառքը: Այժմ նրա համար կասկած չը մնաց, որ տիկինը շատ բարձրից է. դռնէ ինքը վեց տարուայ մէջ այս մուտքի մէջ այսպիսի բան չէր տեսել:

Կառավարը արդէն խոնարհուել էր դռնակը բաց անելու, բայց տիկինը յանկարծ յետ դարձաւ և դիմեց Յակոբին, որ շտապեց վերցնել իր մեծ փափախը:

—Ո՞ր կողմում են փախտաւկանները:

—Այստեղ, ձախ կողմում, չորս սենեակների մէջ նեղուածք է. բայց ճար չը կայ, հին ապրողներին դուրս արինք, տարանք միւս ծայրը։ Դժուար էր նրանց համար. մարդ կայ, որ տասը տարի ապրել է իր անկիւնում։ Զէին հեռանում, ընդդիմանում էին. բայց ինչպէս կարելի էր նրանց լսել. նորերը շատ են անճար... Ասում են, թէ էլ պիտի դան. ինչ պէտք է անենք այն ժամանակ...

Տիկինը յետ դարձաւ, քայլեց դէպի բակը, հրամայելով Յակոբին առաջնորդել իրան։

Ծերուկը բոլորովին չփոթուեց. նախ իր փափախը գցեց իր տնակի մէջ, ապա, երկու քայլ անելուց յետոյ, էլի վերադարձաւ, ջրի ամանն էլ, որ ամբողջ ժամանակ ձեռքին էր պահում։ Ներս դրեց ու վաղեց տիկնոջ ետեւից։

Նա բաց արեց մի դուռ, և տիկնոջ առաջ երեւան եկաւ մի նեղ անցք, ուր ինչ որ մարդիկ էին շարժւում։ Մի վայրկեան այցելուհին կանգ առաւ, բնազդմամբ յետ ու յետ քաշուեց։

—Այսքան կեղտոտութիւն, բացականչեց նա սարսափած։ —Այստեղ խոզն էլ կը խեղդուի...

Նա գիտէր, որ աղքատանոցը հիմնուած է և պահպանւում է միայն մի նպատակով — ունենալ մի յարկ, որի տակ հաւաքուէին խեղճերը։ Մարդասիրութիւնը բազմաթիւ ձեւեր ունի, այդ էլ յայտնի էր. — մէկը աղքատին փող էր տալիս, միւսը աշխատանք. իսկ այստեղ միայն բնակարան են տալիս։ Պատասպարուածները իրանք պիտի հոգան մ'նացածը. ձրիակերութեան սովորեցնելը այս հիմնարկութեան ծրագրում չը կար։ Եւ այդ պատճառով հոգաբարձուները այցելութեան ժամանակ միայն յանդիմանում էին ապրողներին, ցոյց տալով կեղտոտութիւնները։ Նրանք բացատրում էլ էին թէ ինչ նշանակութիւն ունի մաքուր բնակարանը, ինչպէս պէտք է լուսնալ, սրբել. բայց ինչ անէին հոգաբարձուները, երբ աղքատները անշնորհք են, ծոյլ։ Տի-

կինն առաջինն էր, որ յանդիմանութիւնները ուղղում էր ոչ թէ ազգատներին, այլ հոգաբարձութեան, դռնապահին էր յայտնում նա իր ամբողջ զղուանքը, քանի որ դռնապահն է հոգաբարձութեան ներկայացուցիչը:

Բայց Յակոբը չէր էլ հասկանում, թէ ինչո՞ւ պէտք է այդքան վրդովուել այս սեւացած, բորբոսնած պատերի, ցեխոտ յատակի տեւքից: Նա ոտով հրեց նեղ միջանցիի դռներից մէկը, նայեց տիկնոջը, հրաւիրում էր նրան:

Եւ տիկինը արիաբար առաջ քայլեց...

Ը

Պէտք էր ցեխերի ու կեղտերի մասին մտածել, երբ այդտեղ ապրողները այնքան յուսահատեցուցիչ զարհուրելի էին...

Անտէր ու անխնամ մ'նացած մարդկային միտն էր փռուած ամեն տեղ... Այդ ի՞նչ էին արել նրան: Մարդիկ էին, բազմութիւն էր. դէմքեր, առանձին-առանձին շունչեր կան: Բայց հայեացքի առաջ այդ բոլոր մարմինները մի ընդհանուր, միապաղաղ զանգուած էին կազմում—միս, դեղին-աղիւսագոյն միս: Սեռ, հասակ, անհատականութիւն—ամեն ինչ կորած, տրորուած էր այդ անհնարին զանգուածի մէջ: Ո՛վ գիտէ որքան ժամանակ էր կեղեքուել այդ միսը, հալուել, այդպէս կարծրացել. որքան տարածութիւններ է անցել իրան ազատելու համար... Շորի կտորներ կային, բայց դրանք աւելի դառն, կսկծեցնող խտտութեամբ էին երեւան հանում փտող, ոչնչացող միսը, որ ունէր մի ինչ-որ առանձին, ծանր, խեղդող հոտ. մի ինչ որ խոնաւ ու տաք գոլորշի լցրել էր սենեակները...

Տիկինը չըմում էր,—որքան քաջասրտութիւն: Մինչև իսկ դիմեց մի քանի կանանց, հարցեր առաջարկեց, բայց համարեա ոչինչ չը հասկացաւ: Լեզու այդ անբախտների մէջ. միայն խառն հեծեծանք, միայն մըր-

մունջ ու սառցնոց հառաչանք էին կարող նրանք արձակել: Եւ արդեօք հարկաւոր էր հարց ու փորձ: Հարկաւոր էր բառերի օգնութիւն: Ի՞նչ կարող էր մարդը հաղորդել, երբ ամեն ինչ անտանելի պարզ ու բաց էր: Համատարած աղէտը ջարդել, տրորել էր ամենքին մի ընդհանուր սանդի մէջ և ապա դուրս էր չպրտել: Բայց ո՞ւր: Խեղճերը մի գիւղից, նոյն իսկ մի գաւառից չէին: Եւ ի՞նչ փոյթ: Փախուստի ընդհանուր ճանապարհը միացրել էր ամենքին, կատարեալ հաւասարութիւն, եղբայրութիւն էր հաստատել, դարձնելով ամենքին դանդաղ մեռնող մի ամբոխ...

Այդ ամբոխը շատ շուտ ընկճեց հարուստ այցելուհուն: Այլևս չը համարձակուելով ման գալ, առանձին-առանձին դիտել թշուառութեան ամեն մի բեկորը, տիկինը կանգնեց մի անկիւնում, ուր մի մարդ էր մեռնում: Նրա գլուխը պտոյտ էր գալիս այս աստիճան անսովոր աշխարհի մէջ. բայց կաշկանդուած էր, չէր կարողանում հեռանալ, մարդկային սիրտը նրա մէջ իր տուրքըն էր պահանջում: Եւ մեղմ, բարակ ձայնը միանման, կարճ բացականութիւններ էր արձակում:

— Խեղճէ՛ր...

Այս բառը արտասանում էր նա իր իմացած բոլոր լեզուներով: Եւ իրաւ, ոչ մի լեզու չունի այդքան պարզ ու սովորական անունից աւելի արտայայտիչ մի բան՝ խիստ բնորոշելու համար այդ բազմութիւնը, որ դուրս էր չը պրտուած մարդկային շրջանից և այժմ ցած ու ցած էր գնում—դէպի հող, դէպի անասնութիւն:

Բազմութիւնը այժմ փախստական չէր, այժմ ամուր, ծածկուած յարկի տակ էր. նա թափթափած էր ցեխոտ փսիթթների վրայ, շարժւում էր, ձայն էր հանում, սողում էր: Այն հեռուոր, հրդեհուած երկրի ցաւերը, ի հարկէ, դեռ արտասունք են քամում, դեռ կուրծք են դողացնում: Բայց սե-սե յիշատակները չեն այսքան տանջանքների միակ աղբիւրը: Կայ աւելի ուժեղ, աւելի ահաւոր մի զարկ—այդ մարդիկ ապրե՛լ են ուզում: Սա

է ցնցում տկոր մները, սա է բորբոքուել մարած աչքերի մէջ, չարժում է սուր շրթունքները, ցաւագար հառաչանք է հանել տալիս: Եւ ամեն ինչ—ձայն, շարժում, համր վիշտ, բուլթ անտարբերութիւն, մի բառ, մի տենչանք է միայն՝ ուտել...

— Խեղճեր, նորից և նորից ասաց տիկինը:

Տէր Աստուած, հացը, մի կտոր հացը... Այս փարթամ քաղաքում ո՞վ է զգում թէ նա կայ, ո՞վ է նրան կերակուր, մարմին ապրեցնող համարում: Բանտարկուած ոճրագործին անգամ խղճում են, երբ իմանում են թէ նրան միայն ցամաք հաց են տալիս: Իսկ այստեղ այսքան մարդիկ հոգի են տալիս մի փշրանք հացի համար...

Յակոբը կպել էր շէմքին: Նա հօ չէր տեսնում խեղճերին, չէր մտածում թէ երբ պիտի սովորէ այսքան մարդկանց զարմանալի անունները: Ամբողջ ժամանակ նա միայն մի բան էր շատ ուզում. տեսնել երկնքի մի կտորը, մենակ, առանց վկայի, երեսը բարձրացնել դէպի նրան և փառք տալ... Այսքան արթուն է եղել խեղճի Աստուածը, այսքան մօտիկ մարդկանցից...

Խեղդուկ օդը, ծանր հոտը, վերջապէս, հարկադրեցին տիկնոջը դուրս գնալ. Յակոբը հետեւեց նրան:

Այժմ ինչ պէտք էր անել: Տիկինը մտածում էր, բայց վճիռ չէր գտնում: Քամին կեղտոտ սև փոշի էր մաղում նրա գլխարկի, մուշտակի վրայ, ասում էր որ պէտք է գնալ, փախչել: Բայց մի բանի մէջ նա բոլորովին անգօր էր. — չէր կարողանում տիկնոջ աչքերի առջևից սրբել տանել այն տեսարանը, որ ծածկուած էր նրա կողքին, հին բորբոսնած պատի ետեւում: Դա էր կանգնեցնում: Եւ բարակ ձայնը այստեղ էլ յաճախ արտասանում էր նոյն բառը. «խեղճեր»:

Նրանից հեռու արձանացել էր հին, գզգզուած դռնապահը: Գլխաբաց, ալեխառն մազերն ու զգեստի ծուխները քամուն տուած՝ նա անթարթ աչքերով, ամբողջապէս մի սրբազան հիացմունք դարձած, նայում էր

հարուստ կնոջը, դիտում էր նրա դէմքը ազահուլթեամբ, կարծես այնտեղ բացուել էր հրաշքների մի գիրքը և նա, կարդալու կարողութիւն ստանալով, հասկանում էր ու հրճում: Մի երկու անգամ տիկնոջ հայեացքը հանդիպեց յափշտակուած ծերունուն: Մարդը իր դասակարգերի մէջ տարբերութեան յրպիսի մեծ սահմաններ է գրել: Այս երկու մարդու մէջ, որոնք մի երկու քայլ հեռու էին միմեանցից, սարեր ու ձորեր կային, և այս բարձրութիւնները, խորութիւնները պատկերացած էին տիկնոջ մի զոյգ թուխ աչքերի մէջ: Նկատում էր խեղճ ծերունին թէ որքան անհուն ու սառցապատ են անջրպետները: Երևի նա չէր համարձակւում մօտենալ իրան յափշտակողին. նա հիանում էր հեռուից, ձեռքը, ի նշան կատարեալ ոչնչութեան, դրել էր կրծքին և նայում:

Յանկարծ նրա մազոտ, միամիտ դէմքը փայլեց երջանկութիւնից: Տիկինը մօտ եկաւ, խօսում էր նրա հետ:

— Եթէ երկու օրիորդներն ու երկու պարոնները գան, կ'ասես նրանց:

Այս խօսքերը տիկինը կրկնեց երկու անգամ: Նրան թւում էր թէ այդ ծերուկը ապուշի մէկն է և դժուար է հասկանում ուրիշի ասածը: Եւ իրաւունք ունէր. Յակոբը նոյն իսկ գլխի շարժումով չէր ցոյց տալիս թէ լսում է, հասկանում է: Կանգնած էր նա և շարունակ սքանչացման ժպիտներ էր արձակում:

Բայց այդ րոպէին նրան զգալ տուին որ նա մոռացել է նոյն իսկ իր պաշտօնը: Չայներ լսուեցին և երկու կառքեր դանդաղ ներս մտան աղքատանոցի բակը: Շունը տեղից վեր կացաւ, թափահարեց իրան և սկսեց աշխոյժ կերպով պոչը շարժել: Ողորմութեան հոտ էր զգում...

Թ.

Եկողները տիկնոջ սպասած մարդիկն էին: Առջևի կառքից իջան երկու ջահէլ օրիորդներ, որոնք իսկոյն

սկսեցին արդարանալ տիկնոջ մօտ, թողութիւն խնդրել: Երկրորդ կառքը լիքն էր կապոցներով, կառավարի ոտների տակ ընկած էր մի մեծ զամբիւղ: Պարոններից մէկը, նախ քան տիկնոջ դիմելը, հրամայեց Յակոբին զատարկել կառքը: Եւ Յակոբը գործի կ'աւա:

Նա արդէն սկսել էր աղօտ կերպով հասկանալ, թէ ինչ է կատարւում, բայց այսքանին չէր սպասում: Կապոցները պարունակում էին զանազան տեսակ շորեր, սպիտակեղէն, կար պանիր, նոյն իսկ միս, իսկ զամբիւղը լիքն էր հացով: Մի րոպէում նա այդ բոլորը փոխադրեց, դարսեց այն պատի տակ, որի ետեւում այնքան կատաղի էր քաղցածութիւնը: Եւ մի պատուհան չը կար այս կողմից, որպէսզի խեղճերը տեսնէին: Յակոբը չը կարողացաւ տանել պատ շինողի այդ անսրտութիւնը, շտապով ներս ընկաւ:

Նրան շատ անգամ էր յուսահատեցրել այն հանգամանքը, որ հեռաւոր երկրից փախած այս խեղճերը լաւ չեն հասկանում իր լեզուն, ինչպէս ինքն էլ նրանցը չէր հասկանում: Բայց այս անգամ դժուարութիւն չեղաւ: Հասկանալ, որ եկել է հացը... դրա համար լեզու էլ չէր հարկաւոր: Ու ապրող մարդկութեան նշոյլներ երեւացին, որը օրհնում էր, որը դիմեց իր բախտակցին ինչ որ բան իմանալու. երեխաները շարժուել սկսեցին, մի քանիսը նոյն իսկ դուրս վազեցին: Հացի ցոյց տուած առաջին հրաշագործութիւնը Յակոբի արտասունքները գրգռեց...

Բայց հաց բերողները ամենից առաջ կարգ ու կանոն էին սիրում: Նրանց մէջ արդէն տեղի էր ունեցել մի կարճ խորհրդակցութիւն և որոշուել էր դորձելու եղանակը: Պարոններից մէկը կանչեց Յակոբին, յայտնեց նրան, որ այս հինգ հոգին մասնաժողով են և գլխաւորը տիկինն է, որի հրամաններին պէտք է հնազանդուեն ամենքը: Տիկինը այժմից իսկ պահանջում է, որ անկարգութիւն չը լինի, որ սովորական աղքատները

իրաւունք չունեն խառնուել փախստականների հետ, ուտել նրանց հացը:

Այնուհետեւ սկսուեց գործունէութիւնը: Յակոբը չը գիտէր, թէ ինչպէս էր գնում յայտնելու տիկնոջ կառավարին, որ տուն գնայ ու վերադառնայ մի ժամից յետոյ: Պարոնները դէս ու դէն ընկան, որոնում էին մի յարմար տեղ. իսկ այդ ժամանակ տիկինը պատմում էր օրիորդներին իր տալաւորութիւնները: Նա շատ ճարտար էր խօսելու մէջ, և վրդովմունքն ու խղճահարութիւնը, գանգատն ու վախը մի գեղեցիկ շարան էին հիւսում նրա խօսքերի մէջ:

Միակ ազատ տեղը խոհանոցն էր. վճռեցին այնտեղ պատրաստել ամեն ինչ, կարգադրութիւններ անել: Յետոյ ու հոտած խոհանոցը, որ մի նեղ ու երկար սենեակ էր մի հատ փոքրիկ պատուհանով, կարգի էր բերւում երկու պարոնների ղեկավարութեամբ: Յակոբը տաքացել էր: Վաղուց էր որ նրա մարմինը չէր թրջել հողագործի քրտինքը: Նա ժիր երիտասարդի պէս վազվրջում էր, սրբում, քերում: Եւ որքան շատ էր նա աշխատում, այնքան սաստկանում էր ներկայ եղողների դժգոհութիւնը: Դատապարտւում էր աղքատանոցի վարչութիւնը, թէեւ ոչ ոքի համար գաղտնիք չէր, որ վարչութեան գլխաւոր հոգան է չը սովորեցնել աղքատներին ձրիակերութեան: Սկզբունքը համակրելի է, ամենքն էին համաձայն. բայց պիտի լինի մի յայտնի չափ, մի սահման: Հօ է կարելի արգարացնել այսքան ցեխերը, կեղտերը մարդասիրութեան անունով:

— Դու չես անում, ես էլ չեմ անի, որ դու չը փըշանաս...

Դրութիւնը այս խօսքերով ձեւակերպեց պարոններից մէկը, որ ունէր մեծ, զարմանալի թուխ միւրուք և խօսում էր թանձր ու ազդու ձայնով:

— Ո՛ւր կը տանէ այսպիսի իմաստութիւնը, աւելացրեց նա, երբ ամենքը և մանաւանդ տիկինը, իրանց անպայման համաձայնութիւնը յայտնեցին: — Մեր բժըշ-

կախան տեսակէտից աւելի լաւ է չը տալ ապաստան, քան պահել այս գարշելի որջերը: Այսպիսի տեղերում են զարգանում հիւանդութիւնները...

Դարձեալ համաձայն էին նրա հետ. և, կարծես ամենքից շատ Յակոբն էր ասում որ, այո՛, այդպէս է: Մի ժամի մէջ ամօթալի, խայտառակ համարուեց այն, ինչ բնական էր տարիների ընթացքում: Ծերունին էլ իր մեղքն ունէր. խօսողները յաճախ կրկնում էին որ եթէ դռնապահը ամեն օր իր պարտքը համարէր մի քիչ սըրբել, քերել, այսպէս չէր լինի դրութիւնը: Հարցրին, իմացան որ նա ինն ռուբլի է ստանում և ասացին որ դա մեծ փող է գիւղացու համար, որ մի ամսուայ ըստացածով գիւղում մի ամբողջ ընտանիք կարելի է պահել քառորդ տարի: Խօսեցին անտարբերութեան մասին, իսկ մեծ միրուքաւոր պարօնը որոտացրեց իր ձայնը այն բանի դէմ, որ մեր մէջ ամեն հասարակական պաշտօն, լինի դա նոյն իսկ դռնապահի պաշտօնը, ողորմութիւն անելու, անկարողներին պահպանելու միջոց է դառել:

Իսկ նա, որ այսպիսի խօսակցութեան առարկան էր, չէր էլ մտածում թէ զուր չէ ստացել ինն ռուբլիները: Մեղք գործելը սովորական բան է, բայց հօ կարելի է մեղքը քաւել: Նա վիրաւորանք զգաց, երբ երկու մշակներ էլ եկան նրան օգնելու: Ի՞նչ հարկաւոր էր, ինքը մենակ էլ կ'անէր: Այս միտքը նա բարձր ձայնով յայտնեց, բայց ուշադրութեան չարժանացաւ: Չէին հաւատում: Բայց մի տարի հարկաւոր էր խողանոց շինել «բուրգ» Սարուի համար և Յակոբը մենակ ծակեց մի մեծ թումբ, այնքան հող դուրս տուեց, որ Սարուի ամբողջ երամակը տեղաւորում էր այնտեղ:

Կը կամենար նա այս եղելութիւնը գոնէ երկու մշակներին պատմել, բայց ժամանակ չունեցաւ: Այնպէս էր խրուել աշխատանքի մէջ, որ նոյն իսկ չը նկատեց թէ ինչպէս խոհանոցի շէմքից դուրս, այն անկիւնում, ուր չունը սիրում էր չնթրկել, փռեցին շոր և հաց էին կոտորում, պանրի բաժիններ էին դասաւորում: Տիկինը

այժմ բազմած էր մի հասարակ, հին աթոռի վրայ, շարունակ պատմում էր իր տպաւորութիւնները, շտապեցնում էր: Յակօրը իսկոյն ճանաչեց այդ աթոռը. և աղքատանցում ո՞վ չէր ճանաչի նրան: Մի այրի կին միայն այդ բանը և մի հին կարի մեքենայ էր կարողացել ազատել իր տանից, երբ ամուսնու մահից յետոյ ամեն ինչ խորտակուեց, ոչնչացաւ, գցելով նրան այս բարեգործական յարկի տակ: Այրին տեսնելով անսովոր այցելուներին, ինքն էր հանել իր թանկագին կայքը, առաջարկել էր տիկնոջը ու շտապել էր էլի ծածկուել իր անկիւնում:

Դեռ շատ բան կար անելու, բայց յանկարծ հրամայեցին, որ մաքրողները դադար առնեն: Օջախում կրակ վառուեց, նրա առջև երևան եկաւ մի կոյր մարդ, որ թեւի տակ բերած կապոցը բաց արեց, հանեց դանակները, կապեց մխրադոյն գոգնոցը և սկսեց միսը կոտորել: Նա էր բերել այն մեծ կաթսան, որ լցրուեց ջրով և դրուեց կրակի վրայ:

— Կերակուր էլ պիտի տան, մտածեց Յակօրը և ամենամեծ պատրաստականութեան նշաններ արաւ, երբ կարգադրիչ պարոնն ասաց նրան, թէ այժմ պէտք է լաւ մաքրել փախստականների սենեակները:

Ժ

Այդտեղ էլ գործը առաջ գնաց նոյն եռանդով: Յակօրը իր օգնական մշակներին ուղարկեց բակը մաքրելու, իսկ ինքը աշխատում էր ներսում: Դեռ նեղ միջանցքում էր նա, երբ նորից ներս եկաւ տիկինը: Այս անգամ նրան հետեւում էին օրիորդներն ու պարոնները. ամենքը բռնած ունէին հացի կապոցներ:

Մի քանի անգամ Յակօրի ձեռները թուլացան, ուզում էր տեսնել և գործը թողեց, մտեցաւ բաց դռներին: Օրիորդները հաց ու պանիր էին բաժանում, մնացածները խօսեցնում էին խեղճերին և, ինչպէս երե-

ւում էր, յոյսեր էին տալիս, թէ այսուհետեւ նրանք լաւ կը լինեն: Սրտաշարժ շնորհակալութիւնների մի մեծ տեսարան էր բացուել: Մի պառաւ կին յանկարծ չոքեց, ուզում էր տիկնոջ օտներն ընկնել. սա կռացաւ, ջուխտ ձեռքով բռնեց նրա թեւերը և վեր կացրեց. իսկ պառաւը՝ այդ ուշադրութիւնից աւելի ևս գլուխ կորցրած՝ տարածեց թեւերը ու պինդ գրկեց բարերարուհուն, որ չէր էլ փորձում ազատուել այդ կմախքի գրկից ու կեղտոտ ցնցոտիներից: Դեռ էլ բաներ կային. բայց Յակօբը ամաչեց և երկար չը նայեց: Ինչպէս մի երեխայ, որին թեւեր է տալիս անկեղծ հրճուանքը, նա յետ վաղեց ու սկսեց այնպիսի եռանդով քերել տարիների ցեխի տակ կորած յատակը, որ տախտակները տաշւում էին:

Նրան յանկարծ կանչեցին: Մտնելով երրորդ սենեակը, ծերունին կանգ առաւ, իր առջև բացուած տեսարանից շանթահար եղածի նման: Անկիւնում հաւաքուել էին տիկինն ու օրիորդները, նայում էին համարեա դողալով և բացականչում էին. «ճհ, խեղճ»... Թուխ միրուքաւոր պարօնը իր ձիւնափայլ թաշկինակը փռել էր յատակին, մի ծնկով չոքել էր նրա վրայ ու խորին ուշադրութեամբ գննում էր մի կիսամեռ երեխայի վտիտ աղբրը:

Պարօնը յետ նայեց և հրամայեց խոհանոցից տաք ջուր բերել: Յակօբը դուրս թռաւ, և ըոպէ չանցած՝ չոքած էր նրա կողքին, պահում էր ջրի ամանը: Սև, չորացած մի վէրք էր երևում երեխայի ազդրի վրայ և նրա կողքից կծկուած անբախտ մայրը պատմում էր թէ ինչպէս քրդի գնդակը խփեց այդ տեղին: Մի ոտով չոքած պարօնը հարց ու փորձ էր անում. հառաչեց, դըլուխը շարժեց և մատները գցելով տաք ջրի մէջ, սկսեց զգուշութեամբ չփել վէրքը: Կեղտոտ-կարմիր մի հեղուկ գոյացաւ նրա մատների տակ, որ մի երկար նեղ հետք դժեց երեխայի դեղնած մսի վրայ ու թափուեց ազդրի աջ կողքով: Իսկ մայրը ասում էր որ երեխան

դեռ լեզու չէ առել, դեռ միայն «մամ» բառը գիտէ։ Ո՞ւմ էր այդ անլեզու գառնուկը մի վատութիւն արել, և սակայն Պիբօդին ծակել էր նրա միսը։ Փախչելիս աղբ էին դրել վէրքի վրայ, արիւնը կանգնեցրել և հիմա չը գիտէին թէ ինչ է լինելու։

Մայրը յարմար առիթ էր գտել, կարծում էր թէ այդ առողջ, մաքուր հագնուած ջօջ պարոնը եկել է նրա դատին վերահասու լինելու և թափում էր իր սրբտի մէջ պահածը, արտասունքներ կուլ տալով պատմում էր թէ իր տանից քանի հոգի մորթուեցան և քանիսը կորան։ Իսկ անծանօթ պարոնը շարունակում էր զարմանալի մեղմութեամբ քսել մատները վերաւոր ազդրին և լուռ էր։ Երեխան կարծես, ցաւ չէր զգում, երկու ձեռքով մի կտոր հաց էր խցկել իր բերանը և ծծում էր ագահութեամբ։ Միայն երբեմն կանգ էր առնում, դէմքի վրայ պատկերացնում էր սոսկալի տանջանք, որից նրա ահագին բերանի անկիւնները ծուռում էին. բայց նա լաց չլինելու ժամանակ չուներ և վայրկեան չանցած՝ խոր էր տանում մատների մէջ սեղմած հացի կտորը։

Վերջապէս պարոնը կանգնեց, թափ տուեց ծունկը. ապա վերցրեց փռած թաշկինակը, մի քանի անգամ ծալեց, կապեց երեխայի օտը ու դուրս գնաց։ Տիկինն ու օրիորդները նրա հետ էին, ուզում էին խմանալ նրա կարծիքը, բայց նա մռայլ էր, չէր խօսում։ Յակոբին հրամայեց ջուր բերել, լուացաւ իր ձեռքերը։ Տիկինն ու օրիորդները հանեցին իրանց թաշկինակները և խնդրեցին դրանով սրբել ձեռքերը։ Նա բոլորին չը կորհակալութիւն յայտնեց, վերցրեց տիկնոջ թաշկինակը։ Միայն այդ ժամանակ նա ասաց.

—Գնդակը ֆնացել է... գուցէ կարելի լինի ազատել խեղճին... երեկոյեան ես վիրաբոյժ կ'ուղարկեմ...

Ապա պատասխանելով տիկնոջ և օրիորդների միաբան, սրտառու ջաւակցութիւններին, նա հառաչեց.

—Այո, այսպիսի գժբախտութիւն երեակայել ան-

դամ սարսափելի է, ուր մնաց տեսնելը, ասաց նա շատ զգացուած կերպով:

Այժմ օրիորդներն էին պատմում իրանց տպաւորութիւնները, իսկ մնացածները հաստատում էին նրանց խօսքերը գլխի տխուր շարժումներով, հառաչանքներով:

Ճաշը դեռ ուշ կը լինէր. «Մասնաժողովը» պատրաստուում էր հեռանալ: Բժիշկը տղքու և պարզ կերպով հասկացրեց Յակոբին որ ամեն բանի պատասխանատուն նա է, մի առ մի ցոյց տուեց թէ ինչ պէտք է անել և աւելացրեց որ միւս առաւօտ բոլոր կարգադրութիւնները կատարուած պիտի լինեն:

Ոչ մի բանի դէմ Յակոբը մտքում անգամ առարաւութիւն չարաւ. ոչ մի դործ գոյուար չէր թուում նրան:

ԺԱ

Եւ ամբողջ օրը աղքատութեան մռայլ պատսպարանը զարմանալի բաներ էր տեսնում: Թէև չը կային կարգադրողները, բայց գործը գնում էր անդադար. մի աներևոյթ, դիւթական ոյժ շարունակ բարեկարգութիւնների ետեւից էր: Նոր փսիաթներ բերին, փռեցին սենեակներում: Հրամայուած էր այրել հները: Փականադործը խոհանոցի դռան վրայ կողպէք շինեց, բանալին վերցրեց խոհարարը: Եռանդուն երթեկութիւն կար: Ինչ որ մեծ կապոցներ բերին, դրին խոհանոցում, գալիս էին վարպետներ, նայում էին պատերին, ինչ որ հաշիւներ էին անում ու գնում:

Խոհարարը ուշ վերջացրեց իր գործը: Մի մի աման մաճաշ էր բաժանել փախստականներին, լուացել էր կաթսան ու ամանները, այժմ հազաւ չուխան և յայտնեց Յակոբին որ միւս օրը առաւօտեան մի սայլ փայտ կը բերէ իր հետ: Սիրում էր նա գործից յետոյ մի զրոյց սկսել: Նստեցրեց Յակոբին, եփած միս ու պանիր դրեց նրա առջև, իսկ ինքը բաց արաւ խօսքի:

տուտը: Թէև մի անգամ արդէն ասել էր թէ ովքեր էին այսօրուայ այցելուները, բայց այժմ աւելի մանրամասն կերպով սկսեց կրկնել այդ պատմութիւնը: Ծառաները, խոհարարները շատ են սիրում խօսել մեծաւորների մասին. իսկ խոհարար Գրիգորը այդ դասակարգի մէջ ամենից լաւատեղեակ և շնորհալի պատմողն էր:

Ո՛րպիսի զարդարուն ոճով նա նկարագրեց Նուրեանի տունը: Պարոն Նուրեանը բաղադրի առաջնակարգ հարուստն է, և տիկինը, որ այսօր այնքան երկար մնաց աղքատանոցում, նրա ամուսինն է: Գիտէր խոհարարը թէ ինչպէս է այդքան բարձրացել Նուրեանը, ում որդին է, ում աղջիկն է ուղեւ: Բայց այդ անունը այնքան որոտալից էր, որ նոյն իսկ աղքատանոցի դռնապահի բոյնն էր մտել: Օրինակ, Յակոբը առանց խոհարար Գրիգորի պսելուն էլ գիտէր որ Նուրեանին է պատկանում քառակուսի, ծառազարդ հրապարակի մէջ տեղը բարձրացած հսկայ պալատը: Սակայն խոհարարը հասկացրեց նրան որ այդքանն իմանալը բաւական չէ. նմուշի համար նա նկարագրեց մի երկու խնճոյքների պատրաստութիւնները, թուեց թէ ինչքան տեսակ կերակուրներ, ինչ խմիչքներ են գործ ածուել ամեն անգամ: Այդ բոլորը Գրիգորը գիտէր ամենահաստատ աղբիւրից, որովհետև Նուրեանների գլխաւոր խոհարարի օգնականը նրա ամենամօտիկ բարեկամն էր և նոյն իսկ կնքել էր իր երեխաներից մէկին:

Երկու օրիորդներն էլ մեծ մեծ տներից են, ահագին օժիտներ ունեն, թագաւորների վայել հարսնացուներ են, բայց տիկին Նուրեանին, ինչ խօսք, չեն հասնի: Պարոններից մէկը, նա, որ մեծ ու թուխ միւրուք ունի, քաղաքում հռչակուած բժիշկ Յովսափեանն էր: Հարուստ տները նրան պաշտում են, ձեռքից ձեռք են խլում, այնպէս որ տանը հիւանդներ ընդունելու ժամանակ չունի. միայն ամեն շաբաթ երեկոյ կէս ժամ ունի աղքատների համար, որոնցից փող չէ վերցնում:

Պէտք է այդ ժամանակ տեսնել նրա տունը. ոչ մի սուրբի տակ Վարդավառին անգամ այդքան ուխտաւոր չէ լինում: Եւ արժէ որ այդպէս լինի. բժիշկը համարեա մեռած մարդկանց է լաւացրել, քիչ է մնում որ տնայէնը դիակին էլ շունչ տայ:

— Գուցէ սուրբ մարդ է, ասաց Յակոբը, որ խորին ուշադրութեամբ լսում էր այդ զարմանալի պատմութիւնները:

Խոհարարը հաւանութեան նշան արաւ. իր հասկացողութիւններով նա շատ չէր տարբերւում իր խօսակցից: Ինչ էլ լինի, նա դիտէր որ բժիշկ Յովասափեանը մի պաշտելի մարդ է. խելօք, աղա մարդ, որի խօսքը ոչ ոք, ոչ մի մեծ մարդ անգամ չէր համարձակուի անտես անել: Եւ մինչև այժմ էլ Գրիգորը չէր կարողանում հասկանալ թէ ինչպէս եղաւ որ բժիշկը այնքան երկար մնաց այստեղ. նա ժամանակ շունչի, նրա կողքը անդադար դէս ու դէն է թռչում, նրան սպասում են ամեն տան մէջ, ուր հիւանդ կայ, ուր խորհուրդ է հարկաւոր:

Միւս պարոնին խոհարարը լաւ չէր ճանաչում, մի քանի անգամ տեսել էր Նուրեանի քրոջ տանից դուրս դալիս և կարծում է թէ նա տնային ուսուցիչ պիտի լինի:

Ինքը, այդքան պատմութիւններ իմացողն էլ, պակաս մարդ չէր: Յակոբը այդ էլ հասկացաւ, երբ նա մի առանձին պարծանքով յիշատակեց որ մի ամբողջ տարի ծառայել է Գալուստ աղայի խոհանոցում:

Գրիգորին շատ լաւ էր աշողտում կապել իր միշտ իւզոտ, խունացած զգեստը, իր ամբողջ փոքրութիւնը մի այնպիսի նշանաւոր անձի հետ, որին ամենքը «վառօղ-մարդ» էին անուանում: Մեռնելիս էլ աղան թունդ ու կրակ էր: Մեծ տան մի սենեակում էր նա հոգի տալիս, բայց ամբողջ ընտանիքը ահ ու դողի մէջ էր. ասում էին՝ հրեշտակի հետ էլ չէ հաշտւում: Կռիւ տալով էլ գնաց վառօղ-մարդը: Եւ ահա մի ամբողջ տարի

այդ մարդու ձեռքի տակ, նրա խոհանոցում: Հեշտ է ասել: Պողկատից ծառայ ձուլէիր, տայիր նրան, երեք ամսից աւել չէր դիմանայ. իսկ խոհարար Գրիգորը մի տարի դիմացաւ, այն էլ ի՛նչպէս: Զատկին աղան կանչեց իր մօտ, խրատեց որ միշտ հաւատարիմ մնայ, գողութիւն չանէ և ապա հարցրեց թէ ի՛նչ պակասութիւն ունի: Գրիգորը սիրտ առաւ և համարձակ պատասխանեց որ իր տենչանքն է մի մեծ կաթսայ ունենալ: Եւ աղան— տեսնու՞մ էր այդպիսի բան— հաւանութեան նշան աւրաւ, իսկ հինգ օրից յետոյ Գրիգորը իր ուզած կաթսայի տէրն էր: Այդ իսկ կաթսան էր, որի մէջ այսօր կերակուր եփուեց խեղճերի համար:

— Հոգիդ լոյս դառնայ, Գալուստաւա, մի անկեղծ պատկառանքով բացականչեց Գրիգորը, բռնելով կաթսայի բերանից և նայելով նրա մաքուր, սպիտակ ներսին:— Լաւ դիմացայ... Ափսոս շուտ մեռաւ, թէ չէ՛ ես հիմա լաւ կը լինէի:

Անկեղծութիւնը յափշտակել էր երախտապարտ արհեստաւորին, որի կեանքի ամբողջ փայլը, ամբողջ պարծանքը այն էր, որ նա դիմացել էր «վառօդ-մարգուն»։ Եւ իր այդ հերոսութիւնից նա մի քանի դէպքեր էլ պատմեց ծերունի դռնապահին, տանելով նրան մինչև փողոցի դռները: Լռեց նա միայն այն ժամանակ, երբ քամին նրան իր կատաղի պտոյտների մէջ առաւ...

ԺԲ

Խոհարարն էլ գնաց: Յակորը կանգնած էր իր դռնակի առջև: Յիշում էր թէ դեռ որքան շատ բան ունի անելու, բայց չէր ուզում շարժուել: Յոգնած չէր, բայց աւելի վատ դրութեան մէջ էր— մենակ էր: Մենակ այնքան չան տեսնելուց ու լսելուց յետոյ... Եւ նստեց այն քարերի վրայ, որ իր ձեռքով դարսել էր իր տնակի աջ կողքում: Ամեն անգամ, երբ յայտնի էր դառնում գիւղից եկած նամակի միտքը, այստեղ նստելու և

երկար լուռ ու անշարժ մնալու պահանջն էր ծանրանում նրա վրայ։ Ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ զառամեալ շունը նստեց նրա դիմաց, նոյնպէս անշարժ, կարծես նոյնպէս թաղուած մտածմունքների մէջ։

Ինչո՞ւ են այս քաղաքում այնքան անիծում այս կատաղի քամին, այս սեւացած, լալկան երկինքը։ Յակոբը հիմա հասկանում էր որ օրը գեղեցիկ է լինում ոչ միայն իր արեգակով, իր ջերմութեամբ։ Ո՞վ կարող էր իմանալ թէ այսօր վաղ առաւօտեան, բաց անելով իր խեղճ բոյնի դուռը, նա ուղղակի պիտի մտնէ այն աշխարհը, որ այնքան հեռո՞ւ—բարձր է այս խեղճութեան սարսափելի օթեանից։ Իսկն ասած՝ Յակոբը երկնքի նման մի տեղի դռներով էր այսօր ներս մտել։ Հարուստների աշխարհը և երկինքը—միևնոյն չեն այդ երկուսը խեղճերի համար։ Պատմում են որ երկնքում հրեշտակներ կան, անմահական ջրեր ու ծառեր. իսկ ինչ էր պատմում Գրիգորը հարուստների խնճոյքների մասին, երկու պատմութիւնները հաւասար չափով հրաշալի են, ավելեցնող։ Այնքան մարդիկ այս բաղում։ Ինչ անուններ, սկսած Նուրեանից մինչև Գալուստ աղայի խոհարարը։ Եւ ինքը Յակոբը, նրանց մէջ, նրանց հետ. նրանցից մէկն էր Տէր Աստուած... Իր տեղն էր արդեօք...

Նայում է Յակոբը իրան—և չէ ամաչում այդ հարցից։ Ամօթ չէր գալիս։ Նրա սրտի մէջ մի բան բարձրացաւ, սկսեց մեծանալ, մեծացնել ու մօտեցաւ նրա կոկորդին, հասաւ լեզուին։ Այդ զարմանալի բանը խօսք դարձաւ, և Յակոբը արտասանեց.

—Աղամի որդիներ ենք...

Ամենքը, ամենքը։ Եւ այս տունը լոկ դժբախտութեան որջ չէր, այլ մէկը քաղաքի շինութիւններից, որոնք լցուած են Աղամի որդիներով։ Աղքատանոց է՝ սա, բայց կպած է քառակուսի, ծառազարդ հրապարակում բարձրացած մեծ պալատին։ Տեսել էր Յակոբը այդ պալատի շուրջը պատող վանդակը՝ սրածայր երկաթներով, և

հասկացել էր որ սուր ծայրերը մարդ ծակոտելու, հեռու փախցնելու համար էին: Ճիշտ որ գիւղացին կարծրամիտ է լինում: Ձէր իմացել Յակոբը որ այդ սուր սուր երկաթները լոկ զարդարանքներ են, չէր իմացել որ այդ շրջապարիսպը այնքան հրէշաւոր, ցուրտ ու անգութ չէ: Նուրեանի պալատը աղքատանոց էր եկել. և միթէ աղքատանոցն էլ այնտեղ չէ կարող գնալ: Եւ սուրբի պէս զօրաւոր բժիշկը միայն այն պալատին չէ պատկանում: հարուստի և աղքատի առաջ կարելի է չոքել, երկուսին էլ կարելի է օգնել: Ասեմք մէկը փափուկ բարձերի վրայ է պառկած, միւսը կեղտոտ, հոտած փսիաթի վրայ: Բայց ինչ փնտռ: Սուրբի նման բժշկի ծունկը ծալուեց, չոքեց և փսիաթի վրայ...

—Աղամի որդիներ ենք...

Շունը տեղից վեր կացաւ: Նրա մի հատիկ աչքն էլ, կարծես, տեսաւ թէ ինչ է դառել այս բալի հրամանատար ծերունին: Ու մօտեցաւ, նախ հոտոտեց նրա ոտները, զգեստի փէշերը, ապա իր մարած հայեացքը բարձրացրեց, գցեց նրա դէմքի վրայ, ոլորեց պոչը և դունչը մօտեցրեց նրա ձեռքերին, որոնք դարսուած էին ծնկների վրայ: Իր ցեղին յատուկ բնազդով նա հասկանում էր որ ծերունին այժմ անպատճառ պիտի փաղաքէ իրան. և կողքը սեղմեց նրա ոտներին, շտապեցնում էր, մինչև իսկ աղաչաւոր ճիչ արձակեց:

Բայց Յակոբը չը փաղաքչեց խեղճ կենդանուն: Նա չէր էլ նկատում նրան: Ո՞ւր էր դռնապահի ուշքը: Ահա մեծ դռներով ներս մտան երկու հոգի. մէկը այստեղ մի անկիւն գտած հին աղքատ էր, միւսը մի փոքրիկ մարդ, որի աջ թևը կտրած էր: Երկուսն էլ սկսեցին շատ դանդաղ առաջ գնալ. թևից զրկուած մարդը մեծ զգուշութիւններ էր գործ դնում որ իրան չը նկատէ անողորձ դռնապահը, որ, ինչպէս երևում էր, լաւ էր ճանաչում նրան: Աշխատելով թագնուել իր ուղեկից աղքատի կողքում, նա մի քանի անգամ կանգ առաւ, ճարպիկութեամբ յարմար դիրքեր գրաւեց. բայց շուտ

հասկացաւ որ վտանգ չը կայ և համարձակ առաջ քայլեց, մտաւ իր ընկերակցի հետ բակը:

Ձը տեսաւ նրան Յակոբը: Կոշտ, ալեխառն յօնքերի տակից նրա հայեացքը մեխուած էր մի անորոշ կէտի վրայ, ուր տեսնում էր այն մարդկանց, որոնց չըջանն էր մտել այսօր: Եւ ամենքը դեռ այստեղ են, նրա աչքի առջև, ամենքը պտոյտ են գալիս տիկնոջ շուրջը: Տիկինը, տիկինը... հրեշտակ էր նա և միշտ այստեղ կը մնայ, իսկ ծերունին կը նայէ նրան, կը լսէ նրա ձայնը օդի միջից: Վաղը միւս օրը... նա դեռ կը գայ, շատ կը գայ...

Շունը նորից կաղկանծեց, տեսնելով այն անսահման ժպիտը, որ բոլորովին այլակերպել էր այդ գեղջուկի դէմքը: Միթէ այս անգամ էլ նա չի փաղաքջի...

Բայց Յակոբը երեսը դարձրեց դէպի պատը. նրա աչքերից թափւում էին արտասունքներ...

Լ է 0

(Կը ռարունակուի)